

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Drawing time

The representation of change and dynamics in Dutch landscape architectural practice after 1985

van Dooren, N.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Dooren, N. (2017). Drawing time: The representation of change and dynamics in Dutch landscape architectural practice after 1985.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting

Tekenen en tijd. Het ontwerpen aan groei, verandering en dynamiek in de praktijk van de Nederlandse landschapsarchitectuur na 1985

Landschapsarchitecten maken tekeningen om ingrepen in landschap te onderzoeken en wereldkundig te maken. De aard van zulke tekeningen veranderde ingrijpend door de decennia heen, net als hun rol in ontwerpprocessen, maar tot op de dag van vandaag blijven tekeningen cruciaal in de productie van en het debat omtrent nieuw landschap. We spreken over zulke tekeningen als representaties. Ze verwijzen naar landschap dat nog niet in de werkelijkheid bestaat. De meeste representaties passen in de taxonomie zoals die zich in de architectuur ontwikkelde - zie auteurs zoals Perez-Gomez, Hewitt of Fraser en Henmi. Dit taxonomisch systeem bestaat in de kern uit de ortografische projecties aanzicht, doorsnede en plan, waarbij het aanzicht in de landschapsarchitectuur een secundaire rol heeft. Door de eeuwen kwamen daar visualisaties, maquettes, collages en diagrammen bij.

Landschap heeft een overduidelijke tijdsdimensie - archeoloog Barbara Bender spreekt over landschap als gematerialiseerde tijd. We kunnen tijd in zijn cyclische vorm onderscheiden zoals de seizoenen, en menselijk gebruik van landschap, maar ook aan minder voorspelbare fenomenen als pieken in neerslag en waterafvoer. Anderzijds zien we tijd in zijn progressieve gedaante, zoals in de groei van bomen en planten, of de groei van steden, en op een meer abstract niveau de organisatie van planprocessen in fases en stappen. Historicus Eviatar Zerubavel presenteert een categorisering van aspecten van tijd, net zoals stedenbouwkundige Kevin Lynch deed. Gebouwen lijken minder beïnvloed door

patronen in de tijd. Architectuurtekeningen weerspiegelen dat veronderstelde statisch karakter, en besteden weinig aandacht aan de tijdsdimensie. Geworteld in die traditie blijft ook in landschapsarchitectuurtekeningen het onderwerp van tijd vaak buiten beschouwing. Dat althans was de situatie in de afgelopen eeuw.

Bij het aanleggen van tuinen en parken -als ontworpen landschap één van de tradities waaruit landschapsarchitectuur ontstond- speelden voor 1850 tekeningen geen belangrijke rol - in ieder geval werden ze vaak niet bewaard. Maar parken werden ook meer in situ gemaakt met hulp van handboeken zoals Erik de Jong beschrijft in *Landschappen van verbeelding*. Deze achttiende-eeuwse tuinhandboeken besteden opmerkelijk veel aandacht aan tijd als onderwerp. Teksten van belangrijke 'vroeg landschapsarchitecten' Humphrey Repton en Frederick Law Olmsted bevestigen deze aandacht. In de twintigste eeuw ontstond de hedendaagse landschapsarchitectuur als een discipline waarin theorie, ontwerp en uitvoering verbonden zijn, van de kleine schaal van de tuin tot aan de grote schaal van het landschap. De bekende techniek van architectuurtekeningen werd door de nog jonge discipline overgenomen. Maar deze architectonische benadering van representatie bood weinig ruimte voor het integreren van aspecten van tijd, en het veranderlijke en efemere karakter van landschap paste niet goed in het dominante Modernistische discours van de voorbije eeuw. Dat zou kunnen verklaren waarom expliciete aandacht voor het onderwerp tijd mist in de landschapsarchitectonische theorie, en de dubbelzinnigheid waarmee dit thema in de beroepspraktijk wordt benaderd. Het werk van bijvoorbeeld C. Th. Sørensen laat zien dat hij zich zeer bewust was van de rol van de tijd, maar dat niet toont in zijn tekeningen.

De opkomst van landschapsarchitectuur als discipline veranderde ook de professionele praktijk: het bureau werd de gangbare omgeving om het werk te verrichten. Dana Cuff beschrijft het bureau als een complex sociaal web van vakkundige medewerkers met idealen, vaardigheden en behoeftes - een ethnografische kijk. Naar buiten toe reageert het bureau op vragen die cliënten stellen, en communiceert het met het grote publiek over haar ontwerpen middels tekst en tekening. Opleidingen tot landschapsarchitect trainen nieuwkomers in het vak om in de gangbare professionele praktijk te passen -zie Donald Schön- en geven de theoretische dimensie van landschapsarchitectuur en het tekenen door.

Nederlandse landschapsarchitectuur na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich stap voor stap tot een volwassen discipline, en maakte een sprong naar een nieuw niveau van opereren rond 1985. Deze sprong hield een uitdijning in de richting van stedenbouwkundige vraagstukken in, net als de verovering van de grote schaal en het overnemen van een artistieke benadering van representatie zoals ook zichtbaar was in de architectuur. Tekeningen begonnen, meer dan alleen het ontwerp- en maakproces te ondersteunen en zich ook te manifesteren in een eigen domein. Berger, Mitchell en Lipstadt beschrijven hoe aan tekeningen betekenissen worden toegekend, en hoe ze deel worden van een levendige visuele cultuur. Door zijn eigen geschiedenis heeft Nederlandse landschapsarchitectuur tot op de dag van vandaag een particulier karakter, zoals dat blijkt uit het woord ‘natuurontwikkeling’ bijvoorbeeld in het iconische Plan Ooievaar. Tegelijkertijd zijn de vragen zoals die in dit onderzoek gesteld worden geenszins gebonden aan een Nederlandse ontwerpcultuur. Vragen met betrekking tot tijd en tekenen gaan landschapsarchitectuur wereldwijd aan. Mede daar-

om is hier gekozen voor een afbakening tot Noordwest Europa.

In dit onderzoek werden 28 landschapsarchitectuurbureaus uit Nederland en de omliggende landen geïnterviewd omtrent tijd, representatie, de beroepspraktijk en de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur. Het onderzoek beperkt zich niet tot tekeningen, maar gaat via kwalitatieve interviews ook in op het denken achter deze tekeningen. Swaffield en Deming noteerden in hun leidende beschrijving van de landschapsarchitectonische theorie al dat heel verschillende theoretische domeinen daar invloed op uitoefenden. In het geval van dit onderzoek kunnen ethnografie en kunstgeschiedenis genoemd worden als de basis voor een theoretische benadering van tekeningen als zelfstandige objecten. Ongeveer 500 tekeningen werden verzameld om de interviews letterlijk van beeld te voorzien. Binnen deze grote groep treffen we tekeningen met een tijdsdimensie aan. Die zijn gecategoriseerd en geëvalueerd, om te begrijpen hoe ze functioneren in ontwerpprocessen. Via interviews werd geregistreerd waarom deze tekeningen in bureaus werden gemaakt en waarom ze in andere gevallen niet werden gemaakt. Uit de interviews kwam naar voren dat aan het niet-maken van tekeningen met een tijdsdimensie zowel een gebrek aan goede voorbeelden alsook een idee over de rol van opdrachtgevers ten grondslag ligt.

Een historisch en theoretisch frame maakt het mogelijk om deze voorbeelden van het tekenen van tijd in de hedendaagse praktijk in perspectief te zien. Het staat ook toe om te reflecteren op gaten in de theorie, zoals het gebrek aan een eigen landschapsarchitectonische beschouwing van representatietypes. Lawrence Halprin duidt met zijn pamflettistisch boek *The RSVP Cycles* uit 1969 een

nieuwe richting aan. In dit boek, geïnspireerd door choreografie, stelt Halprin de score voor als een nieuw representatietype in de landschapsarchitectuur. De gangbare Nederlandse vertaling van score is partituur. Tijdsaspecten zijn leidend bij het tekenen van scores. Daarom wordt de score in dit onderzoek als een belangrijk theoretisch concept beschouwd en uitgetest in een reeks van 'tekenkundige experimenten' met studenten van verschillende opleidingen. Zulke experimenten en voorbeelden verzameld uit andere domeinen zoals de cartografie, reiken veelbelovende 'tekeningen' aan waarin het tijdsaspect zeer effectief is verbeeld. Dat laat zien dat nieuwe wegen voor ons open liggen. De conclusie is dat het tekenen van tijd zeer wel mogelijk is - er is geen technische of theoretische rechtvaardiging dat niet te doen. Hierop voortbouwend doet dit onderzoek ook een theoretische propositie met belangrijke consequenties voor het onderwijs in de landschapsarchitectuur. Het voorstel is om de taxonomie opnieuw in te delen en een kopje in te voeren dat in het bijzonder landschapsarchitectuur dient: temporele representaties, naast een kopje ruimtelijke representaties. Plan, doorsnede en visualisatie vallen dan onder dat laatste kopje terwijl score, tijdslijn en film voorbeelden zijn van de eerste groep. Dit zijn allemaal types die reeds zijn uitgetest en een plaats hebben in de theorie. Tussen de temporele en ruimtelijke representaties situeert zich dan het diagram, als een type dat zowel ruimtelijke informatie (wat en waar) en tijdgebonden informatie (wanneer en wie) kan weergeven. Net als het diagram kunnen we tussen de beide groepen ook series van tekeningen plaatsen, waarin traditionele types zoals de doorsnede een tijdsdimensie kunnen krijgen als ze verbonden worden met bepaalde momenten, zoals $T=1$, $T=10$, $T=50$. Edward Tufte spreekt in dit verband van small multiples.

Dit onderzoek nodigt uit tot het kritisch heroverwegen van de fundamentele van de landschapsarchitectonische representatie. Dat kan alleen gedaan worden door ook de landschapsarchitectuur zelf onder de loep te nemen en in te zoomen op de relaties tussen landschap en tijd. Aspecten van tijd kunnen alleen deel worden van tekeningen wanneer we ons bewust zijn van de verschillende tijdgebonden mechanismen die aan het werk zijn in landschap. Dat impliceert wellicht een heel nieuwe opvatting van landschapsarchitectuur, waarbij tijdsaspecten op de voorgrond treden. Er is een wederkerige relatie tussen nieuwe landschapsarchitectonische benaderingen en het nieuw overdenken van de theorie van representatie. Die vernieuwing is zichtbaar in teksten van James Corner. 'Representation and Landscape. Drawing and making in the landscape medium', een essay uit 1992, is een sleuteltekst. Landschap wordt hierin zeer expliciet als een op tijd gebaseerd fenomeen voorgesteld. Dit is uitgewerkt in de recente theorie van landscape urbanism maar wordt ook beschouwd door een reeks van theoretici in andere domeinen zoals antropoloog Tom Ingold. Zijn werk, en dat van Leatherbarrow en Hunt, positioneren de ontdekkingen in dit onderzoek in een bredere intellectuele context. Bijvoorbeeld het concept van actuality is van belang in dit verband, als een focus op wat een landschap nu is. Zulke nieuwe benaderingen vragen mogelijk om andere manieren van tekenen en andere types van tekeningen.

Het tijdframe van dit onderzoek, 1985-nu, is relevant voor de Nederlandse landschapsarchitectuur. Het beschrijft een duidelijk te markeren tijdperk dat, mede door de economische crisis, in de afgelopen jaren ook weer tot een einde kwam. Het tekenen van

tijd zou wel eens betere kansen kunnen krijgen in het tijdperk dat nu in het verschiet ligt. In dat opzicht wordt dit onderzoek op het juiste moment gepresenteerd. Het is tegelijkertijd tijdloos, omdat het een eeuwenoude traditie van tekenen in beschouwing neemt. Het voorstel om de taxonomie te herschikken in ruimtelijke en temporele representatietypen daagt de conventies van de vanuit de architectuur overgeleverde benadering van tekenen uit. Daarenboven is het een impuls tot het vernieuwen van manieren van presentatie. Veranderingen in de opleiding van jonge landschapsarchitecten op het gebied van representatie en presentatie ten gevolge van dit onderzoek zijn bijna onvermijdelijk. De aard van de beroepspraktijk is geen stimulans voor de representatie van tijd. Het is juist in de opleidingen dat vernieuwing moet worden gesitueerd. Dit onderzoek legt, door aandacht te vragen voor de tijdsdimensie, een fundamentele dubbelzinnigheid bloot in de theorie van de landschapsarchitectuur in relatie tot tijd, tekenen en landschap. Dat noodzaakt ook een herziening van de professionele geschiedschrijving, met name voor wat betreft de rol van het Modernisme en de positie van 'vroeg landschapsarchitecten' zoals Repton en Olmsted in de context van de geschiedenis van de tuinkunst. Recente publicaties zoals die van Mertens, Amoroso, Balmori en Treib laten zien dat er een groeiende interesse is in het landschapsarchitectonisch tekenen, en laten feitelijke voorbeelden van de representatie van tijd zien. Dit onderzoek versterkt de theoretische basis als voorwaarde voor de verdere ontwikkeling van deze groeiende interesse in de tijdsdimensie van landschap en landschapsonwerp.

Summary

Drawing Time. The representation of growth, change and dynamics in Dutch landscape architectural practice after 1985

Landscape architects employ drawings to explore and communicate interventions in landscape. Over time, the nature of such drawings and their role in design processes changed considerably. Nevertheless, up to today drawings are crucial in the production of and the debate on new landscape. Such drawings are representations. They refer to landscapes not existing yet. As representations they generally fit in the taxonomic system for representations as developed in architecture - see Perez-Gomez, Hewitt or Fraser/Henmi. The core of this taxonomic system consists of orthographic projections such as the elevation, section and plan, the elevation being secondary in landscape architecture. During the ages visualizations, models, collages and diagrams were added.

Landscape has a strong time dimension - archaeologist Barbara Bender speaks about landscape as 'time materializing'. We can distinguish cyclical patterns related to seasons and human usage, but also less predictable phenomena - think of water peaks. At the same time we can observe progressive patterns such as the growth of trees and plants, but just as much of entire cities, and on a more abstract level the organization of plan processes in phases and stages. Historian Eviatar Zerubavel provides a categorization of aspects of time, as is also done by urban theoretician Kevin Lynch. We may state that buildings are less influenced by temporal patterns. Architectural representation reflects the assumed solidity of buildings, and pays minor attention to the issue of time. Rooted in architectural drawing, also landscape architectural drawing leaves the issue of time aside. That, at least, was the situation for

the past century.

In the making of gardens and parks, as designed landscapes one of the roots of landscape architecture, before roughly 1850 drawings did not have an important role - at least they often were not archived. Gardens often were made in situ, with help of handbooks, as described in Erik de Jong's *Landscape and Imagination*. Eighteenth century handbooks for gardening reveal a remarkable attention for time issues. Texts by formative 'early landscape architects' Humphry Repton and Frederick Law Olmsted confirm this attention. In the twentieth century the profession of landscape architecture formally emerged as a discipline in which thinking and making were connected, from the small scale of a garden up to the large scale of landscape. The already known techniques for architectural drawings were adopted by the young discipline of landscape architecture. However, the architectural approach of representation did not accommodate time issues, and the changing and ephemeral character of landscape not fitted in very well in the dominant Modernist discourse of the last century. That could be an explanation for the lack of explicit attention for issues of time in landscape architectural theory, and the ambiguity in landscape architectural practice. The work of for example C. Th. Sørensen shows a great awareness of time, but that is not displayed in drawings.

The emergence of landscape architecture as a discipline also came with new forms of professional practice, in which the office became the major working unit. Dana Cuff describes the office as a complex social web of trained people with ideals, abilities and needs - an ethnographic perspective. In the outer world, the office

responds to demands made by clients, and communicates with a larger public on its designs. Landscape architectural educational programs train young designers to fit into professional practice -see Donald Schön- and hand over the theoretical dimensions of landscape architecture and its drawing.

Dutch landscape architecture after World War 2 developed step by step towards a mature design discipline, and 'jumped' to a new level of operation after about 1985. This jump comprises an expansion towards urbanist problems, the conquest of the large scale and the adoption of an artistic approach of representation, as also happened in architecture: drawings more than only supporting the making operate also in an own domain. Berger, Mitchel and Lipstadt describe how drawings are given meaning and become part of a lively visual culture. For its specific history, Dutch landscape architecture up to today has its own character, as becomes manifest in the 'making' of nature as seen in the iconic Plan Ooievaar. At the same time the questions put forward in this research are not tied to a national culture. Questions of time and representation address landscape architecture internationally. Therefore, a northwestern European perspective is taken into account.

In this research 28 offices from the Netherlands and surrounding countries were interviewed on time, representation, professional practice and the development of the discipline. The research is not restricted to drawings, but also explores the thinking behind drawings by qualitative interviews. Swaffield and Deming, in their seminal description of landscape architectural theory, noted already that very different theoretical realms influence the devel-

oping landscape architectural theory. In this case ethnography, but also art history, framing a theoretical approach of drawings as autonomous objects. Some 500 drawings were collected to illustrate the interviews. Within this group of drawings, several examples of time-based representations were found. These are categorized and evaluated to understand how they operate in actual design processes. Interviews registered why offices made them, and for what reasons they were not made in other cases - as interviews shown, both a lack of examples and ideas on the role of clients are influential in this.

A framework of landscape architectural theory and history enables to put these examples of drawing time in today's practice in perspective. It also allows speculating on gaps in this theory, such as a landscape architectural perspective on types of representation. A new direction is given by Lawrence Halprin. In his 1969 pamphlet on *The RSVP Cycles*, inspired by choreography, Halprin puts forward the score as a new type of representation in landscape architecture. As the dimension of time drives the drawing of scores, this was taken as a theoretical concept and tested out in a number of 'drawing experiments' with students of different schools. Such experiments and examples collected from other disciplines -cartography shows promising drawings in which the aspect of time is effectively displayed- indicate new roads to take. The conclusion is that the representation of time is very well possible - there is no technical or theoretical justification for not representing time. It also leads to a theoretical proposition with important consequences for landscape architectural education. The proposition is to introduce a new header that is especially useful for landscape architecture: temporal representa-

tions, next to spatial representations. The latter comprises plan, section and visualizations; the temporal category includes score, timeline, and film. As approaches of representation these have been practised and described in theory. In between the spatial and temporal representations is the diagram, a type capable of displaying both spatial (what, where) and temporal aspects (who, when). Also in between are series in which traditional types of representation can become a temporal representation if they are given a precise time tag, such as T=1, T=10, T=50. Edward Tufte coined small multiples.

This research invites critical rethinking of the fundamentals of landscape architectural representation. This cannot be done without critically rethinking landscape architecture itself, for the relations of landscape with time. Aspects of time can only be drawn when aware of the different time-based mechanisms at work. It potentially implies a new approach of landscape architecture, in which time aspects come to the front of design reasoning. There is a dialectal relation between new landscape architectural approaches, and rethinking the theory of representation. A new approach can be seen in the written work of James Corner. His 1992 essay 'Representation and Landscape. Drawing and making in the landscape medium' is a key source. Landscape is explicitly formulated as a time-based medium. This is applied in landscape urbanism, but it is also acknowledged in the thinking of a range of theoreticians from other domains, such as anthropologist Tim Ingold. His work, and that of Leatherbarrow and Hunt, places the findings in a broader intellectual context. The concept of actuality is interesting in this, as a focus on what a designed landscape is now. Such new approaches may ask for other types of drawings,

and other ways of drawing.

The research was given a time frame that is relevant for the Netherlands: 1985-now. Induced by the economic crisis, this era seems to have ended. The drawing of time may have better chances in the era that is about to emerge. In that sense this research is very timely, but it is also timeless, as it reflects on the centuries old theory of representation. It is proposed to re-order the taxonomy in a set of spatial representations and a set of temporal representations. Temporal representations challenge the conventions of presentation in architecture. Therefore, this also gives an impulse to the renewal of presentation forms. A change in the education of young landscape architects is inevitable with regard to representation and presentation. The nature of professional practice does not stimulate the drawing of time for itself. It is in landscape architectural education that the foundations for this must be laid. This research lays bare a fundamental ambiguity in landscape architectural theory with regard to time, drawing and the nature of landscape. This also forces to rethink professional history, the role of Modernism and the position of earlier professionals, such as Repton and Olmsted, and garden theory. Recent publications like those of Mertens, Amoroso, Balmori and Treib show a growing interest in landscape architectural drawing, and first examples of actually drawing time. This research provides a stronger theoretical basis to further develop this strand.